

jekti ei ole yhtä käyttökelpoinen kuin indoeurooppalaisissa kielissä. Subjektihan istuu paremmin joskaan ei välttämättä sellaisiin kieliin, joiden lauseen alkuun se

aina pakollisena kuuluu, kuten ruotsiin tai englantiin, joissa on muun muassa muodollinen subjekti ja passiivilla on subjekti. Ajateltakoon nyt vaikka seuraavia lauseita:

KIELIOPPI: *Äiti* laulaa. | *Kehto* liikkuu. | *Veijo* nukkuu.

TODELLISUUS: entä missä on subjekti:

Minulla on äiti. | Ihmisillä on kiire. | Pojasta tuli ylioppilas. | Rahaa on vähän. | Näin on hyvä. | Minua naurattaa.

Se olit sinä. | Sataa. | On kylmä. | Alkaa sataa. | Hyvä, että on pimeää.

Habent sua fata libelli. Kielio pillisen ajattelun pysähtyneisyyteen vaikuttivat siis ensinnäkin Setälän elämän nopeasti muuttuvat tilanteet ja yhä uudet tehtävät ja kiinnostuksen kohteet, joiden vuoksi hän ei itse malttanut riittävästi uudistaa lauseoppiaan, vaikka ideoita olisi ollut tarjolla. Toisaalta saman sisällön kytkeminen sekä koulu- että yliopisto-opetukseen ja kieliopin tarkistajien toiminnan rajoittuminen pikkuseikkoihin (osaa muutoksista Setälä vielä saattoi valvoa, kuolemansa jälkeen ei kuitenkaan enää) johtivat syntaktisen ajattelun merkilliseen näivetytilaan.

Setälä oli kieliopin tekijänäkin nero, ja kyllä hänen lauseoppinsa saatta-

vat esiintyä 2000-luvunkin väitöskirjojen lähdeluetteloissa. Niitä ei kuitenkaan enää käytetä pelotteina toisinajattelijoille, eivätkä ne kahlehi uusien sukupolvien ajattelua. Kielio pillä on nykyään kokonaan uusia ulottuvuuksia, joista Setälä ei olisi voinut uneksiakaan: on yhteyksiä lähitieteisiin, kuten kognitiotieteeseen ja sosiologiaan, ja puheen tallennusvälineet mahdollistavat kieliopin tutkimisen myös ajassa toimintana ja vuorovaikutuksen välineenä. Uskon, että nuori Setälä olisi näistä kehityssuunnista tohkeissaan.

AULI HAKULINEN
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

E. N. Setälän käsityksiä nuorgrammaattisen kielitieteen ja kieliopin kirjoittamisen suhteesta

Professori E. N. Setälä kirjoitti kieliopin (1880), minkä jälkeen seuraavan sadan vuoden aikana tehtiin kieliopin uudistamiseksi vain muutama menestymätön yritys. Setälällä oli myös ratkaiseva osuus siinä, että nuorgrammaattisesta kielen tutkimuksesta lähtenyt äännehistoria¹ oli

fennistiikan valtavirta viime vuosisadan alkupuolella. Tuollainen suhde äännehistorian ja kieliopin kirjoittamisen välillä

äännehistoriaksi, jossa esimerkiksi äännelakien ankaruus lieveni mutta jossa kuitenkin useimmiten nuorgrammaattisilla tavoilla toimittiin ja johon lopulta tuli strukturalistisia vaikutteita (ks. Kelomäki 2009). Samoin jää sivuun se, millaista tutkimusta on nuorgrammaattiseksi sanottu ja miten nuorgrammaattisuudella argumentoitiin (ks. mt.).

---

1. Sivuutan sen, miten nuorgrammaattinen kielentutkimus fennistiikassa vähitellen pehmeni

vallitsi pitkään, mikä oli fennistiikan hiljaista tietoa. Ei nimittäin näytä siltä, että alalla olisi haluttu kirjoittaa uutta kielioppia tai keskustella siitä, miten tärkeää tai tieteellistä uuden kieliopin kirjoittaminen on. Setälällä on muutama selkeäsanainen maininta kieliopin kirjoittamisesta suhteessa nuorgrammaattiseen kielentutkimukseen; tarkastelen niitä seuraavassa.

Nuorgrammaattisesta kielitieteestä

Nuorgrammaattinen koulukunta oli erityisesti Saksassa 1870-luvulta lähtien vaikuttanut diakronisen kielitieteen suuntaus, jolla oli parinkymmenen vuoden ajan hegemonia lingvistiikassa. Lyhyesti sanoen nuorgrammaatikot tutkivat äänneiden muutoksia, kuten vaikkapa suomen kielen historiassa tapahtunutta *ti* > *si* -muutosta. Verrattuna edeltävään historiallis-vertailevaan kielentutkimukseen nuorgrammaatikkojen positivistiseen tieteenihanteeseen kuului ankara empirisyys, induktio ja objektiivisuus, mikä heille tarkoitti aineistoperäisyyttä, spekuloinnin välttämistä ja varovaisuutta käsitteenmuodostuksessa. Kieleen he suhtautuivat kuin luonnonilmiöön: sen muutokset tapahtuivat niin sanottujen äännelakien alaisina, jotka olivat luonnonlakien kaltaisia ja poikkeuksettomia, ja häiriöitä aiheuttava analogia oli kieleen kuuluman psykologinen ilmiö.

Nuorgrammaattinen kielentutkimus ei ollut särötöntä eikä vakiintunutta (ks. Schneider 1973; Wilbur toim. 1977), ja esimerkiksi nuorgrammatiikan kenties keskeisimpänä teoksena pidetty Hermann Paulin *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1886) oli varsin monipuolista pohdintaa kielen muuttumisen mekanismeista ja syistä. Alusta lähtien suuntauksesta keskusteltiin kiivaasti sekä koulukunnan sisällä että yleensäkin Euroopassa. Toisaalta todettiin sen selkeä olemus ja metodologinen pätevyys, mutta toisaalta sitä syy-

tettiin muun muassa atomismista ja kielen äänteellisen vivahteikkuuden sivuuttamisesta sekä hengentieteellisyydestä luopumisesta. Koulukunnalle syntyikin eri tavoin vastakkaisia suuntauksia, kuten murremaantiedettä ja strukturalismia. (Ks. Schneider 1973; Wilbur toim. 1977; Robins 1997: 206–216; Nyman & Suominen 2002: 29.)

Suomen kielen tutkimuksen historiaa käsittelevissä tai sivuavissa kirjoituksissa on melko säännöllisesti ollut tapana erottaa omaksi jaksokseen nuorgrammaattinen aika, suuntaus, koulukunta, valtakausi tai paradigma (ks. Kelomäki 2009: 1–2). Nähdäkseni Korhosen (1986: 108) käsitystä suomen kielen tutkimuksen nuorgrammaattisuudesta voi pitää prototyypisenä pelkistyksenä fennistien näkemyksistä alan nuorgrammaattisuuden luonteesta ja roolista. Hänen mukaansa 1) keskityttiin lähes yksinomaan äänneiden historiaan, 2) kerättiin laajoja aineistoja murteista tutkimuksen pohjaksi, 3) varsinkin alkuvaiheessa kielellisen materiaalin dokumentoinnissa pyrittiin foneettiseen tarkkuuteen, siis hienoon transkriptioon, ja 4) liioiteltiin positivistisille ominaista induktiivista metodia, jolloin oli suotavaa tehdä välittömiä päätelmiä suoraan aineistosta, mutta hypoteesin käyttöä ja teoriamuodostusta pidettiin epäilyttävinä.

Edelleen Korhosen (1986: 108) mukaan nuorgrammaattisen kielitieteen vaikutus oli enimmäkseen myönteistä. Varsinkin metodologinen edistys oli huomattavaa, sillä edeltävä historiallis-vertaileva lingvistiikka oli perustunut lähinnä tervejärkiseen päättelyyn ilman teoriaa ja metodologiaa, mutta nuorgrammaattinen lingvistiikka tarjosi modernin teoreettisen perustan ja täsmällisen metodin sekä vaatimuksia aineiston laadulle. Tämän seurauksena kielentutkimukselle syntyi selkeämpi profiili lähitieteiden joukossa. Korhosen (mts. 141–142) mukaan nuorgrammaattisen kauden aluksi tiede oli

tuloksellista, mutta myöhemmin fennistiikka yksipuolistui.

Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteita vuonna 1891

Fennistiikassa ja fennougriistiikassa nuorgrammaattisen kielitieteen etevin oppinut ja painokkain edustaja on monien mielestä ollut Setälä (ks. esim. Hovdhaugen ym. 2000: 180–183; Korhonen 1986: 124–141). Hän oli opiskellut 1880-luvulla koulukunnan pääpaikassa Leipzigin ja jo varhain julkaissut keskeisimmät nuorgrammaattiset teoksensa (1886, 1890). Nuo teokset olivat niin sanottuja eksemplaareja, teoreettisia ja käytännöllisiä esikuvia tuleville sukupolville. Ne näyttivät kielihistorioitsijalle tekemisen tavan, rajauksen ja suhteen aineistoon. Selväsanaista proosaa nuorgrammaattisesta kielitieteestä oli kuitenkin teoksessa *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteet* (1891), josta myös selviää Setälän näkemys kieliopin asemasta kielentutkimuksessa.

Teoksen alkusanoissa Setälä luonnehti kirjoitustaan pieneksi ja kertoi sen tarkoitus olevan tutustuttaa suomalaisia kielentutkijoita uuteen nuorgrammaattiseen kielitieteeseen. Hän suositteli lukijalle useita nuorgrammaattisia sekä joitakin vaihtoehtoisia teoksia (Setälä 1891 4–5; Kelomäki 2009: 20–21) ja mainitsi, ettei hän lukijaa säästääkseen viitannut niihin tarkasti. Samoin hän mainitsi kriittisesti eräitä nuorgrammaattisen koulukunnan edeltäjiä (Setälä 1891: 8–9). Setälän asenne oli lukijaa suojeleva mutta kuitenkin vaativa, sillä hänen mainitsemansa teokset olivat varsin vaativia.

Teoksen päälähde oli Hermann Paulin *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1886), johon verrattuna se oli suppea, sillä esimerkiksi lauseyhteyden, merkityksen tai kansanetymologian osuutta äänteenmuutoksessa Setälä ei juuri käsitellyt. Hänen kirjoituksensa oli moderni, ja huolimatta poleemisesta sävystään se oli hankaliin

kysymyksiin kantaa ottamaton pelkistys nuorgrammaattisuuden ytimestä. Setälä oli ikään kuin prototyyppinen 1880-luvun nuorgrammaatikko, jolle historiallisuus ja empiirisuus olivat peruseriaatteita ja jolle käsitteelliset välineet olivat äännelaki, analogia ja systeemipakko. Pelkistys oli myös historiaton ja ristiriidaton, ja nuorgrammaatikkojen ja vastustajien mutkikas ja myrskyisä tiedeyhteisö oli siinä häivytetty. Näin ollen tuli esitellyksi aika absolutisoiva ja vailla tutkijoiden subjektiivisuutta oleva metodi ja näkökulma, jossa ei ollut jännitteitä eikä muutoksen mahdollisuuksia.

Kun Setälä oli täten selväsanaisesti fennistiikan teoriataustan asettanut, se näytti valmiilta ja selkeältä, lähteille ei tarvinnut mennä eikä juuri perusteluja kysellä. Myöhemmin Setälän teoksen sisältö lienee ollut enemmän tai vähemmän hiljaista tietoa äännehistoriallisessa fennistiikassa. Se oli kaikille tuttua, mutta ikään kuin muualta omaksuttua, sillä siihen viitattiin harvoin, toisin kuin Setälän väitöskirjoihin (1886, 1890). Ravila (1964) ei maininnut teosta ollenkaan esitellessään Setälää kielentutkijana, vaan painotti hänen väitöskirjojaan nuorgrammaattisen kielentutkimuksen metodisina parannuksina fennistiikassa ja fennougriistiikassa. Monet olivat sen kuitenkin nuoruudessaan lukeneet, sillä Terho Itkosen (1962: 171) mukaan ”se oli vasta äskettäin poistettu Helsingin yliopiston suomen kielen approbaturkurssista”.

Setälä esitteli ja edusti nuorgrammaattista kielentutkimusta aluksi melko yksin ja sai siten avantgardistin maineen ja määrittelyvallan uusimpaan kansainväliseen virtaukseen. Pienen maan pienissä sekä nuoren tieteen teoreettisesti ja argumentaatiokulttuuriltaan tottumattomissa piireissä Setälän uuden tieteellisen näemyksen esittely oli suppeudessaankin iso annos, ja sitä seurasi merkittävä harppaus metodologisessa kurinalaisuudessa ja käsitteellisessä johdonmukaisuudessa.

Setälä kirjoitti teoksensa professorinviranhaun aikana, jolloin hän halusi näyt-

tää modernilta. Ei kuitenkaan liene syytä uskoa, ettei Setälä olisi uskonut kirjoittamaansa, vaan hän selvittää teoksessa käsitöksensä kielestä ja kielitieteestä sekä sen tavoitteesta ja perustasta ja sitoutuu nuorgrammaattiseen kielitieteeseen niin metodologisesti kuin ontologisesti. Tuonempana ilmenee, miten Setälä myöhemmin peruuttaa näkemyksistään.

Seuraava katkelma kertoo täsmällisesti nuorgrammaatikko Setälän kannan kielioopin kirjoittamisen ja kielihistorian suhteesta:

Kaikki kielentutkimus on kolmenlainen: deskriptiivinen, vertaileva ja historiallinen. Deskriptiivinen kielioppi kuvaa jonkun kielen tai murteen oloja semmoisenaan kuin ne ovat, katsumatta niiden syntyyn ja kehkeytymiseen. Tästä tutkimuksen alimmasta asteesta ehdittiin jo askel eteenpäin, kun ruvettiin eri kieliä ja murteita toisiinsa vertaamaan, sillä siten opittiin näkemään eri aikoina kielissä tapahtuneen muutoksia ja mullistuksia, mutta ei vertailevakaan kielitiede päässyt itse kielenelämän kehityksen historiallisesta kulusta. Mutta vertailevasta tutkimuksesta kehittyi vähitellen kielitieteen korkein aste, kielihistoria, joka on ottanut deskriptiivisen ja vertailevan tutkimuksen palvelukseensa. Deskripsiooni ja vertailu antavat kielihistorialle ainekset, mutta samalla täytyy deskriptiivisenkin tutkimuksen perustua kielihistorialliselle pohjalle, jotta se voisi ilmiöt oikealla tavalla ryhmitellä tai ottaa huomioon juuri ne ilmiöt, joita tutkimus tarvitsee. (Setälä 1891: 7–8, harvennukset alkuperäisiä.)

Setälän mukaan deskriptiivisellä kielentutkimuksella ei ole omaa, kielihistoriasta riippumatonta arvoa, vaan se on alisteista tutkimukselle, jota mitä ilmeisimmin on kielihistoria ja jota deskriptiivinen kielitiede ei ole. Setälä siis ar-

vioi työnsä kielihistorioitsijana kielioopin kirjoittamisestaan arvokkaammaksi. Tieteellisyyden kriteerinä on historiallisuus, se, että edeltävä muoto ja muutos katsotaan seuraavan muodon selitykseksi. Ei siis vedota esimerkiksi itsenäisen käsitteen- tai teorianmuodostuksen tai kohteen redusoitumattomuuteen, pätevään päättelyyn tai muuhun sellaiseen, kuten nykyään.

Kiista passiivista 1915

E. N. Setälä, Lauri Kettunen ja Heikki Paasonen kävivät Virittäjässä vuosina 1915–1916 värikästä väittelyä passiivin alkuperästä (ks. Kelomäki 2009: 30–37). Seuraavassa selostan, mitä väittelijät siivumennen sanoivat nuorgrammaattisesta kielentutkimuksesta ja metodista.

Kettunen (1916) pohti passiivin historian yhteydessä äänneilmailisten ja analogisten muotojen periaatteellista aikajärjestystä: pitääkö olla ensin äänneilmailinen muoto, joka voi analogian vaikutuksesta muuttua? Hän myös viittasi Paulin *Prinzipien* (1886). Kettunen sanoi (1916: 26–27) Setälän kantaa (1915) arvostellen:

– – tärkeämpää on huomata se, mitä [Setälä 1915b] 131 s:llä sanotaan noista odotettavista passiivin imperfektimuodoista **juosiin*, **tuluiin* j. n. e. : ” – – on kysymyksenalaista, onko s:lisiä muotoja ollutkaan, vai onko analogia vaikuttanut niin aikaisin, ettei tällainen muodostus ole päässyt alkuunkaan”. Tällä väitteellä on prof. Setälä ymmärtääkseni kääntänyt selkensä n. s. nuorgrammatikkojen uskonnustukselle [Viite Paul 1886: 70–71], jonka ensimmäinen julistaja hän meillä on ollut.

Kettusen mukaan siis nuorgrammaatikot, kuten Paul, olettivat äännelait poikkeussettomiksi ja aina analogista kehitystä edeltäviksi, mistä Setälä nyt näytti luopuneen.

Setälä (1916) vastasi alentuvaisin sanakääntein ja lukijoilta anteeksi pyydellen tätä kurjaa bagatellia, johon oli tahtomattaan joutunut vedetyksi. Lähinnä Paasoselle osoitetuissa sanoissa hän varsinaisessa asiassa puolusti kantaansa. Kirjoitukseen hän oli liittännyt petiitillä painetut jälkisanat (mas. 64–66): ”Koska kuitenkin hra K:n kirjoitus hipaisee yhtä ja toista kysymystä sekä suomalaisen kielitieteen että kielifilosofian alalta, lienevät muutamats reunahuomautukset sen johdosta paikallaan.”

Jälkisanat olivat suoraa puhetta fennistiikan metodologiasta, ontologiasta ja tavoitteista. Neljännessä huomautuksessaan Setälä otti kantaa syytteisiin nuogrammaattisuudesta luopumisesta:

On tietenkin mahdotonta tässä yhteydessä ottaa esitettäväksi noita suuria kielifilosofisia kysymyksiä ”äännelaeista” ja ”analogiamuodostuksesta”, joita ei voi selvittää vain pintapuolisella juttelulla; keskustelu meidän välillä näistä asioista on sitäkin hyödyttömämpää, koska niin kuin hra K. toteaa, ”meidän kielellinen ajattelutapamme on tosiaan hämmästyttävän erilainen”, oli tämä sitten katsottava minun ajattelutavalleni komprometteeraavaksi taikka ei. Tahdon ainoastaan sanoa, että aivan paikkansa pitämättömäksi on merkittävä hra K:n tulkinta allekirjoittaneen lausunnon: ”on kysymyksenalaista onko sellisiä muotoja [*juosiin, *tulsii] oltukaan, vai onko analogia päässyt vaikuttamaan niin aikaisin, ettei tällainen muodostus ole päässyt alkuunkaan”. Hra K. nimittäin tämän johdosta lausuu, että allekirjoittanut muka ”tällä väitteellä on – – kääntänyt selkänsä nuogrammatikkojen uskontunnustukselle, jonka ensimmäinen julistaja hän on meillä ollut”.

– –

Mitä yleensä tulee kysymykseen suhtautumisestani n. s. nuogrammaatik-

kojen ”uskontunnustukseen”, en tiedä milloinkaan olleeni ”uskontunnustuksien” tai ”dogmien” julistaja ja silmitön ihailija, ”nuogrammaatikkojen” metodista pääperustetta olen pitänyt erittäin hedelmällisenä työhypoteesina, jommoista tiede tarvitsee (samoin kuin esim. hypoteesia murteettomasta kantakielestä), mutta luulen ymmärtäneeni arvostella sen reaalista merkitystä. (Setälä 1916: 64–66.)

Henkilökohtaisuuksien ohella neljäs huomautus on pätevää periaatteellista pohdiskelua. Kuten edellä totesin, *Periaatteet* (Setälä 1891) ei ollut pelkästään metodinen teos, vaan siinä Setälä sitoutui nuogrammaattiseen kielikäsitteeseen ja esitti metatieteellisiä arvoarvostelmia historiallisen kielitieteen ensisijaisuudesta muuhun tutkimukseen nähden. Vuonna 1915 hän vaikutti käsittävänsä aikanaan uutena esittelemänsä kielentutkimuksen pelkästään aineiston käsittelyn välineeksi. Näin ollen nuogrammaattisuuden isä oli huomattavasti haalistanut nuogrammaattisuuttaan. Mahdollista tietenkin on myös, ettei Setälä alun perinkään ollut yhtä nuogrammaattinen kuin esimerkiksi Hermann Paul.

Setälän välttelevä suhtautuminen ”noihin suuriin kielifilosofisiin kysymyksiin ”äännelaeista” ja ”analogiamuodostuksesta”, joita ei voi selvittää vain pintapuolisella juttelulla” muuntui puheeksi puhtaasta metodista, eivätkä äännelaki ja analogia enää olleetkaan kielen muutoksen oleuksellisia voimia.

Kielioppikomitean mietintö 1915

Senaatin kirkollisasiain toimituskunta (aikansa opetusministeriö) asetti vuonna 1906 kielioppikomitean suunnittelemaan

2. Kannanottoja nuogrammaattisen kielitieteen luonteesta metodina ks. Kelomäki (2009: 34–37).

uutta kielioppia kouluopetuksen tarpeisiin. Komitean johtajana oli Setälä. Ajatuksena oli luoda tieteellisesti ajantasaisia ja mahdollisimman yhtenäisiä käsitteitä deskriptiivisten koulukielioppien tarpeisiin kouluissa opetettuja kieliä (paitsi klassillisia) varten. Teoreettisia ideoita omakuttiin Adolf Noreenilta (KOKom 1915: 1–9), mutta omiakin ratkaisuja kehiteltiin (mts. 6–7). Komitean mietintö valmistui vuonna 1915. Siitä näkyy ehdotettu synkronisen kuvauksen riippumaton asema ja ensisijaisuus kouluopetuksessa sekä monenlainen modernius (esimerkiksi termi *edussana* nykyisenkaltaisessa merkityksessään ja lauseke nimellä *jakso*). Mietintö oli melko suppea ja osittain keskeneräinen. Sen vastaanotto oli enimmäkseen nuiva (Varteve & Savijärvi 1997; Karlsson 1998).

Samana vuonna Setälä piti puheen Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa (1929a) aiheenaan sana käsitteellisesti ja käytännön kuvaustyössä. Komiteamietinnön sanakäsityksen takana oleva Setälän käsitys näkyy täydellisempänä tuossa puheessa, jossa hän sanoo myös muutaman sanan kieliopin kirjoittamisesta.

Samoin kuin komitean mietinnössä myös Setälän puheessa (1929a) tuntui Noreenin inspiroima kiinnostus synkroniseen morfologiaan. Tässä yhteydessä näyttää siltä, ettei Setälä ollut luopunut nuogrammaattisen kielentutkimuksen ideoista, vaan viittasi esimerkiksi keskeisten nuogrammaatikkojen Karl Brugmannin ja Hermann Paulin käsityksiin muun muassa sananmuodostuksesta ja yhdyssanoista (mas. 20–21). Kuitenkin Setälä esitteli ja pohti muuntuneella tavalla peruskäsitteitä, uusia näkökulmia ja tutkimusasetelmia: sanan määritelmää, sanan *sana* monimerkisyysyyttä (sana, sanamuoto, sana sanakirjassa), taipumuksen ja johdon suhdetta, sananmuodostusta, yhdys- ja liittosanoja sekä sitä, onko sana sanamuotojensa koelma, siis paradigma. Kaiken aikaa hän myös puhui kielen järjestelmästä tai raken-

nuksesta ja kieliopin uudesta järjestelmästä (viitaten väliin tässäkin Pauliin, esim. mas. 21) sekä käytti tuon ajan fennistiikassa harvinaisia käsitteitä, kuten morfeemia ja semologiaa (mas. 18–19). Setälä siis nosti abstraktiotasonsa strukturalistiseksi, irti senaikaisessa fennistiikassa normaalitieteenä harjoitetun äännehistorian rekonstruktioita ja muita ”teorioituja” muotoja välttelevästä konkreettisuudesta.

Kun aiemmin Setälä (1891) oli pitänyt historiallista kielitiedettä ensisijaisena ja synkronista tutkimusta sen apuna, katsoi hän nyt ne samanarvoisiksi:

Yhtä hyvin kuin kielihistorialla on deskriptiivisellä tutkimuksella periaatteensa, ja tämän ratkaistaviksi joutuu kysymyksiä, jotka ovat yhtä vaikeat ja tärkeät kuin konsanaan kielihistorian ja joiden ratkaisu vaikuttaa itse kielihistoriankin tutkimukseen. (1929a: 15.)

Lisäksi hän totesi deskriptiivisen synkronisen kuvauksen perinteen ulottuvan yli kahdentuhannen vuoden päähän Intiaan ja Kreikkaan ja synkronisen tutkimuksen diakronisesta käsitteellisesti riippumattomaksi (Setälä 1929a: 15). Hän pohti asioita, jotka seuraavina vuosikymmeninä olivat sekä prahalaisen että amerikkalaisen strukturalistisen morfologian keskeisiä aiheita.

Aivan viimeisissä sanoissa on fennistiikalle uutta ohjelmaa (Setälä 1929a: 15, harvennukset alkuperäiset):

Niinkuin viime vuosisata on voinut luoda historiallis-geneettisen kielitieteen, niin toivokaamme tämän vuosisadan voivan luoda semmoisen kieliopillisen järjestelmän, joka perustuu viime vuosisadan saavutuksiin.

Kielioppi on järjestelmä ja deskriptiivisen kieliopin kirjoittaminen oli nyt riippumat-

tomasti tiedettä ja tehtävänä ensisijaista. Näin Setälä selvin sanoin erottautui nuoresta nuogrammaattisesta Setälästä. Miten tuollaisen järjestelmän voisi perustaa edellisen vuosisadan saavutuksiin, jää arvailtavaksi, sillä mitään esimerkiksi diakronian ja synkronian vastakkainasettelua sovittelevaa emergenttistä näkemystä kieliopillistumiseen ei vielä ollut näköpiirissä.

Setälän ja Penttilän kiista vuonna 1929

Aarni Penttilä (1929a) arvosteli laajasti perustellen Setälän komiteanmietinnöstä lähtien esittämiä termejä *sana* ja *sane* sekä Setälän muualla käyttämää termiä *vaihe*. Penttilä viittasi vain komiteanmietintöön (KOKom 1915), ei Setälän vuonna 1915 pitämään puheeseen (1929a). Kysymys ei ollut vain terminologisesta selkeytyksestä, sillä Penttilä otti käsiteltäväkseen paradigman, johtamisen ja taivutuksen sekä sanakirjamuodon, jolloin oltiin jo leksikologian ja morfologian perimmäisissä kysymyksissä.

Penttilän mielestä komitea ajautui paradigman, muotosarjan ja sanan samastukseen ja sanakäsitteen sekavuuteen, turhiin uudennoksiin määrittelyissä sekä liikoihin termeihin (*sane* = *vaihe*). Penttilä ei käyttänyt nykyisenkaltaisia teoreettisia termejä, mutta silti hänen tarkastelunsa äityi harvinaisen käsiteanalyttiseksi ja päättyi lopulta pohtimaan kielen yksikön olemuksellisuutta, abstraktiota ja invarianssia tuolloiselle fennistiikalle vieraalla tavalla. Kirjoituksen sävy oli asiallinen mutta avoimen kriittinen Setälää kohtaan. Tosin Penttilän kritiikki oli osin kohtuutonta, koska oli puhe uudenaikaisista, paljon totuttua abstraktimmista asioista eikä *sanaa* koskaan onnistuta määrittelemään kaikkia näkökulmia tyydyttävällä tavalla.

Setälä vastasi (1929b) todeten puheena olevat asiat erittäin vaikeiksi. Sitten hän pohti sanan käsitettä, kielioppia ja rakennetta sekä selvitti kielioppikomitean näke-

myksiä. Tältä osin keskustelu oli yleensä pätevää käsiteanalyysia. Loppuosaltaan Setälän kirjoitus (ma.) oli samaan tapaan vai-vautunut ja ylimielinen kuin hänen vastineensa (1916) Kettusen haasteeseen. Ivallisesti, alentuvaaisesti ja moneen kertaan hän osoittaa Penttilälle paikkaa tieteen marginaalissa. Penttilän kirjoitusten sävy oli haastava, mutta lopulta hän useaan otteeseen myönteli olevansa väärässä (1929b).

Sananvaihto sivusi kielitieteen ajankoh-taisia suuria kysymyksiä, jotka ovat myöhemmin selkeytyneet spesifisyyden, geneerisyyden sekä abstraktion ja sen reaalistu-man käsitteiden kautta. Kiistely aivan kuin heijasteli kansainvälistä keskustelua paradigman kuvausmalleista sekä morfeemista. Tästä olisi ollut lyhyt matka strukturalisti-seen morfologiaan ja erityisesti sanan ja sanamuotojen synkroniseen kuvaukseen. Keskustelu oli omapohjaista, kuin itse olisi ajautunut peruskysymysten äärelle, sillä kansainvälisiä lähteitä ei paljastu.

Huolimatta molempien muutamista sekaannuksista Setälällä ja Penttilällä oli halua ja kykyä abstraktiin ajatteluun ja uusiin tutkimusasetelmiin. Näkyvissä välähti uusi käsite- ja kysymysavaruus, strukturalistinen morfologia.

Historiallisen kielitieteen ja kieliopin suhde ison miehen pitkässä varjossa

Setälä ei kirjoittanut uutta kielioppia. Syitä epäilemättä oli useita, kuten ainainen aikapula ja toiminnan hajoaminen monelle taholle. Hän vaikuttaa olleen myös mustasukkainen omista töistään niin, ettei olisi suonut kenenkään astuvan ”omalle” tontilleen. Setälä myös vaikutti seuraajiensa valintaan niin, että he toteuttivat ensisijaisesti hänen vanhaa (1891) ohjelmaansa. Esimerkiksi Martti Rapola Helsingin yliopiston fennistiikan ainoana professorina toimi pitkän ja ansiokkaan uransa aikana hie-man kuin ei kieliopin kirjoittamista olisi olemassakaan. Ainakaan kokonaista kie-lioppia eivät kirjoittaneet muutkaan, esi-

merkiksi Terho Itkonen, Pertti Virtaranta, Osmo Ikola. Setälän jälkeisen ajan fennistiikan teorian vahva mies Paavo Ravila sanoi vuonna 1943 kirkkaasti:

Kielentutkimusta voidaan harjoittaa myös sillä tavoin, ettei kiinnitetä lainkaan huomiota kielen historiaan, pyritään vain perinpohjaisesti selvittämään jokin tietty kielimuoto ja sen systeemi. Tuloksena tästä työstä ovat etupäässä tavalliset kieliopin ja sanakirjat. Tällainen tutkimus, jota jo muinaiset kreikkalaiset harjoittivat ja jona kalaiseksi suuri yleisö vieläkin kuvittelee varsinaisen kielitieteen, on jatkuvasti välttämätön. Sitä harjoitetaan osaksi käytännöllisiä tarkoituksia varten, osaksi tieteellisten tutkimusten esityönä. Tieteen olemukseen kuuluu ennen kaikkea se, että se pyrkii selittämään, sille ei riitä pelkkä toteaminen ja kuvailu. Ne probleemit, jotka jokin kielimuoto asettaa tutkijan vastattavaksi, vaativat aina historiallisen kehityksen huomioon ottamista, jotta niihin voitaisiin löytää tyydyttävä selitys. Näin ollen varsinainen kielentutkimus voi olla olemukseltaan vain historiallista. (Ravila 1943: 473, harvennukset alkuperäiset, ks. myös esim. Ravila 1967 [1941]: 24–25.)

Ravilan kanta muistuttaa läheisesti Setälän kantaa vuodelta 1891 ja suoraan torjuu tämän myöhemmät käsitykset kieliopin kirjoittamisesta. Tieteellinen arvomaailma ja käytäntö toteutuivat tämän suuntaisesti, sillä harvat myöhemmät kieliopit (Penttilä 1957; Siro 1964) saivat tyylyn vastaanoton. Vasta Hakulisen ja Karlssonin kieliopin (1979) ilmestyessä aika oli toinen.

Päätelmiä

Fennistiikka tavallaan valitsi olla kirjoittamatta kielioppia. Tällä tarkoitin, että

Setälä ja monet hänen seuraajistaan suhtautuivat asiaan välinpitämättömästi tai torjuvasti. Ei voi tietää, onko tehty kollektiivisia tai henkilökohtaisia päätöksiä vai onko vain toimittu valtavirran mukana. Voinee kuitenkin Karlssonin (1975) tapaan todeta, että fennistiikan ilmapiiri on ollut konservatiivinen ja riskejä kaihtava.

Kysymykset kieliopin asemasta kielentutkimuksessa, metodin olemuksesta, abstraktioiden oikeutuksesta ja järkevyydestä ja niin edelleen ovat tieteenalan peruskysymyksiä, joista sopisi aina puhua. Nähdäkseni keskustelua fennistiikan tehtävistä esimerkiksi kysymällä, olisiko pitänyt kirjoittaa kielioppia, ei liene juuri käyty. En spekuloi keskustelemattomuuden syitä tässä yhteydessä enempää muuten kuin esittelemällä pari esimerkkiä suhtautumisesta metatieteelliseen keskusteluun.

Setälä esiintyi metatieteellisissä puheenvuoroissa johdonmukaisella asenteella, joissa hän vähätteli asian vaikeutta ja suuntasi sanansa usein ”yleisölle”, tavaltaan ohi tiedeyhteisön. *Periaatteet* (1891) oli Setälän mukaan yleistajuinen ja yleisölle suunnattu versio nuorgrammaattisesta kielitieteestä (mts. 3–5). Setälä pidättää itsellään oikeuden määrittää oikeastaan koko uuden suuntauksen ja luettelee vielä sopivaksi katsomansa taustakirjallisuuden sekä antaa lukuohjeita. Setälä ilmaisi suurta penseyttä ryhtyä keskusteluun Kettusen kanssa (ks. edellä) ja kävi sitä lopulta kuin ohimennen kirjoituksensa jälkisanoina. Lisäksi hän vähätteli ontologisia kysymyksiä, metodia painottaen ja kiistakumppaniaan väheksyen.

Vuoden 1929 ajatustenvaihdon lopuksi Setälä luonnehti keskustelun aiheen sekä spesiaaliseksi, alkeelliseksi että yleiseksi (1929b: 29):

Lopettaessani tähän uskallan edellyttää, että arvoisat kuulijani eivät katso puheenalaista kysymystä liian spesiaaliseksi Suomalais-ugrilaisen seuran vuosikokouksessa esitettäväksi. Käsi-

tykseni mukaan esillä ollut kysymys koskee hyvinkin yleistä asiaa: kielellisen tietämyksemme ensi alkeita, joiden pitäisi kuulua jo ensimmäiseen alkeisopetukseen.³

Tuo keskustelu sanasta oli fennisti-yhteisölle asetelmaltaan uutta ja abstraktia, olihan kysymys morfologian peruskäsitteistä. Itse asian ohella olennaista oli myös se, kuka sai kosketella tieteenalan hiljaista tietoa. Vaikka puheena olevat kysymykset olivat aivan keskeisiä morfologiassa, Penttilä ja Setälä keskustelivat vain keskenään.

Fennisteillä, Setälällä ja muillakin oli taitoa ja ymmärrystä uudistaa kielioppia, mutta pienen tiedeyhteisön voimat ja halut valtaosaltaan keskittyivät äännehistoriaan. Tämän tieteensosiologisen tilanteen mukainen on ollut alan eetos ja tieteellinen diskurssi.

TAPANI KELOMÄKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOVDHAUGEN, EVEN – KARLSSON, FRED – HENRIKSEN, CAROL – SIGURD, BENGT 2000: *The history of linguistics in the Nordic countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

3. Samaan tapaan akateemikko Erkki Itkonen (1968) kirjoitti suurista kysymyksistä suurelle yleisölle teoksessa *Suomen Akatemia puhuu* (1968), jossa akateemikot esittelivät yleistajuisesti tutkimusalansa näkymiä (mts. 8). Kirjoitus oli hyvin oppinut ja käsitteellisesti ja lähteiltään moderni. Itkonen viittasi muun muassa nuogrammaattisiin, strukturalistisiin, generatiivisiin ja fonetiikan lähteisiin ja mietti esimerkiksi foneemia monitahoisesti ja muiden lähestymistapojen fonologisiin abstraktioihin suhteuttaen. Siten tässäkin *yleistajuisessa* artikkelissa käsiteltiin perustavampia ja abstraktimpia kysymyksiä kuin fennistien tuonaikaisissa tieteellisissä teksteissä.

- ITKONEN, ERKKI 1968: Ääntenmuutoksen luonteesta. – *Suomen Akatemia puhuu* s. 45–61. Porvoo: Werner Söderström.
- ITKONEN, TERHO 1962: Uusittu ”Johdatusta kielihistoriaan”. – *Virittäjä* 66 s. 171–173.
- KARLSSON, FRED 1975: Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjausvaikutuksesta. – *Virittäjä* 79 s. 179–193.
- 1998: Vuosien 1906–1915 kielioppikomitean mietinnön vastaanotto. – *Virittäjä* 102 s. 2–23.
- KELOMÄKI, TAPANI 2009: *Nuogrammaattisuuden myytti suomen kielen tutkimuksessa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KETTUNEN, LAURI 1916: Keskustelun jatkoa passivi-kysymyksen johdosta. – *Virittäjä* 20 s. 26–31.
- KOKOM 1915 = *Kieliopillinen luonnos. Ehdotus yhteisiksi termeiksi ja määritelmiksi*. Komiteamietintö N:o 6. Helsinki 1915.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- NÝMAN, MARTTI – SUOMINEN, MICKAEL 2002: Ferdinand de Saussure. Mies myytin takana. – Hannele Dufva & Mika Lähteenmäki (toim.), *Kielentutkimuksen klassikoita* s. 9–66. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- PAUL, HERMANN 1886: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Max Niemeyer.
- PENTTILÄ, AARNI 1929a: Käsitteistä sana ja sane (vaihe). – *Virittäjä* 33 s. 39–49.
- 1929b: Sana-sanan monimielisyydestä. – *Virittäjä* 33 s. 238–248.
- 1957: *Suomen kielioppi*. Helsinki: WSOY.
- RAVILA, PAAVO 1943: Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen saavutuksia ja tehtäviä. – *Suomalainen Suomi* 9 s. 469–475.
- 1964: *E. N. Setälä kielentutkijana*. Suomalais-Ugriilaisen Seuran toimituksia 135 s. 3–13. Helsinki: Suomalais-Ugriilainen Seura.
- 1967 [1941]: *Kielentutkimus ja positivismi*. – Paavo Ravila, *Totuus ja metodi* s.

- 9–26. Porvoo: WSOY.
- ROBINS, R. H. 1997: *A short history of linguistics*. Neljäs laitos. London: Longman.
- SCHNEIDER, GISELA 1973: *Zum Begriff des Lautgesetzes in der Sprachwissenschaft seit den Junggrammatikern*. Tübingen: Fotodruck Präzis.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsinki: K. E. Holm.
- 1886: *Zur Geschichte der Tempus und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen*. Helsingfors: Druckerei der finnischen Litteratur-Gesellschaft.
- 1890: *Yhteissuomalaisten klusiilien äännehistoria. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1891: *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista*. Porvoo: Werner Söderström.
- 1915: Suomen passiivista. – *Virittäjä* 19 s. 129–139.
- 1916: Suomen passiivista. – *Virittäjä* 20 s. 57–66.
- 1929a: Sanat ja vaiheet. – *Kysymyksiä ja tehtäviä. Esitelmiä suomalais-ugrilaisen seuran vuosikokouksessa vv. 1914–1926* s. 14–29. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1929b: Sanat ja vaiheet (saneet). – *Virittäjä* 33 s. 142–156.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- Suomen Akatemia puhuu*. Porvoo: Werner Söderström 1968.
- VARTEVA, ANNUKKA – SAVIJÄRVI, MARJO 1997: Mikä hautasi mietinnön? – Vuoden 1915 kielioppikomitean mietinnön kohtalosta. – *Virittäjä* 101 s. 96–103.
- WILBUR, TERENCE H. (toim.) 1977: *The Lautgesetz-controversy. A documentation (1885–86)*. Amsterdam Classics in Linguistics 9. Amsterdam: John Benjamins.

Itsenäisyysmies ja professoripoliitikko – E. N. Setälän poliittiset saavutukset ja pettymykset

Sivistyneen velvoitus yhteisiin asioihin

Emil Nestor Setälä tunnetaan paremmin professorina ja suomen kielen tutkimuksen ja opetuksen ihmelapsena kuin valtiollisena hahmona ja poliitikkona. Kollimivuotiaan kyky toistaa papin saarna sanasta sanaan, 16-vuotias suomen kielen oppikirjan tekijä, nousu poikkeuksellisen nuorena professoriksi, vuosikymmeniä kestänyt auktoriteettiasema ja monet muut Setälän tieteelliseen ja akateemiseen toimintaan liittyneet vaiheet, mukaan lukien professori Fred Karlssonin (2000) kirjan nostattama plagiaattikeskustelu, ovat olleet omiaan luomaan legendoja – usein positiivisia, joskus negatiivisia-

kin. Nämä legendat ovat olleet omiaan korostamaan Setälän uran akateemista puolta, kun taas toiminnan valtiollinen ja puoluepoliittinen puoli ovat jääneet helpommin katveeseen. Nykyajan näkökulmasta – kun akateemiset henkilöt politiikassa ovat harvinaisuuksia – nousee herkästi jopa kysymys, miksi Setälä ylimalkaan oli myös poliitikko?¹

1. Kirjoitus perustuu prof. Kaisa Häkkisen kanssa kirjoittamaani teokseen *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta* (Vares & Häkkinen 2001). Koska tarkat lähdetiedot löytyvät tästä teoksesta ja johdopäätöksetkin ovat luonnollisesti samoja, tässä kirjoituksessa on käytetty hyvin kevyesti lähdeviitteitä lähinnä niissä kohdissa, joissa on suoraan siteerattu jotain lähdetä.